

Munich Personal RePEc Archive

Analyzing and Valuing of the Existing Situation of Export and Import Non-Oil Sector in the Azerbaijan Republic

Aras, Osman Nuri and Süleymanov, Elçin and Zeynalov,
Ayaz

2010

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/81930/>
MPRA Paper No. 81930, posted 17 Oct 2017 05:41 UTC

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA QEYRİ-NEFT SEKTORU ÜZRƏ İDXAL-İXRACIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Osman Nuri ARAS

Fatih Universitesi,
Ekonomi Bölümü, Doç.Dr.
İstanbul / TÜRKİYƏ
onaras@fatih.edu.tr

Elçin SÜLEYMANOV

Qafqaz Universiteti, İqtisadiyyat və
idarəetmə fakültəsi, Maliyyə bölməsi
Bakı / AZƏRBAYCAN
esuleymanov@qu.edu.az

Ayaz ZEYNALOV

Qafqaz Universiteti, İqtisadiyyat və idarəetmə
fakültəsi, Dünya İqtisadiyyatı bölməsi
Bakı / AZƏRBAYCAN
azerayaz@hotmail.com

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektoru üzrə idxal-ixracın mövcud vəziyyətinin təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Qeyri-neft sektorunun ümumi ixracda payının az olması bu sektorun kifayət qədər problemlərlə qarşı-qarşıya qalmasının işarəsidir. Ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun yüksək ixracat potensialına sahib olmasına baxmayaraq xarici ticarətində çox kiçik paya sahib olması və xarici ticarətdə qeyri-neft sektorunun payının artırılması haqqında tətqiqat aparılmışdır.

Açar sözlər: Qeyri-neft sektoru, xarici ticarət, idxal, ixrac

ANALYZING AND VALUING OF THE EXISTING SITUATION OF EXPORT AND IMPORT OF NON-OIL SECTOR IN THE AZERBAIJAN REPUBLIC

ABSTRACT

In the article, valuing of the existing situation of export and import of non-oil sector in the Azerbaijan Republic has been analyzed. Non-oil sector has not enough pay in the general export of country and it is sign that this sector stay with enough problems. Although non-oil sector has a high export potential, there is very small share in foreign trade and to increase share of non-oil sector in foreign trade were investigate in the article.

Key words: non-oil sector, foreign trade, import, export

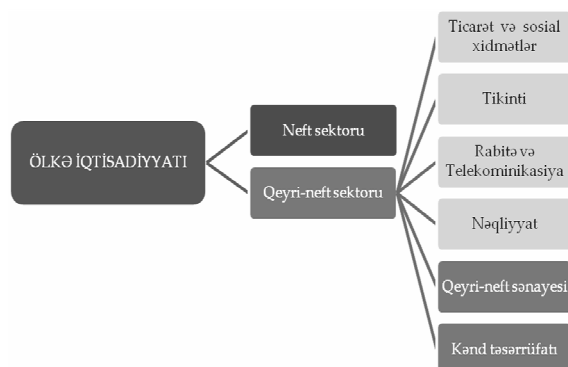
Ölkə iqtisadiyyatının strukturu

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyi qazandığı ilk illərində iqtisadi tənəzzüllə qarşılaşsa da, 1995-ci ildən etibarən iqtisadi artım təmin edilmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu iqtisadi artımın əsas səbəbi neft sektoruna cəlb olunan investisiyaların və bu

sektorla əlaqəli tikinti işlərini artmasının payına düşür. Bu səbəbdən qeyri-neft və neft sektorunda istehsal artım dinamikasını üzrə olan məlumatlar hər iki sektorda iqtisadi artımın eyni sürətli olmadığını, qeyri-neft sektorunda iqtisadi artım tepminin daha az olduğu göstərilməkdədir.

Ölkə iqtisadiyyatını təhlil edərkən ümumi olaraq iqtisadiyyatın strukturuna diqqət yetirmək lazımdır. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi strukturunu aşağıdakı kimi təsnifatlandırmaq olar:

Sxem 1. Ölkə iqtisadiyyatının strukturu

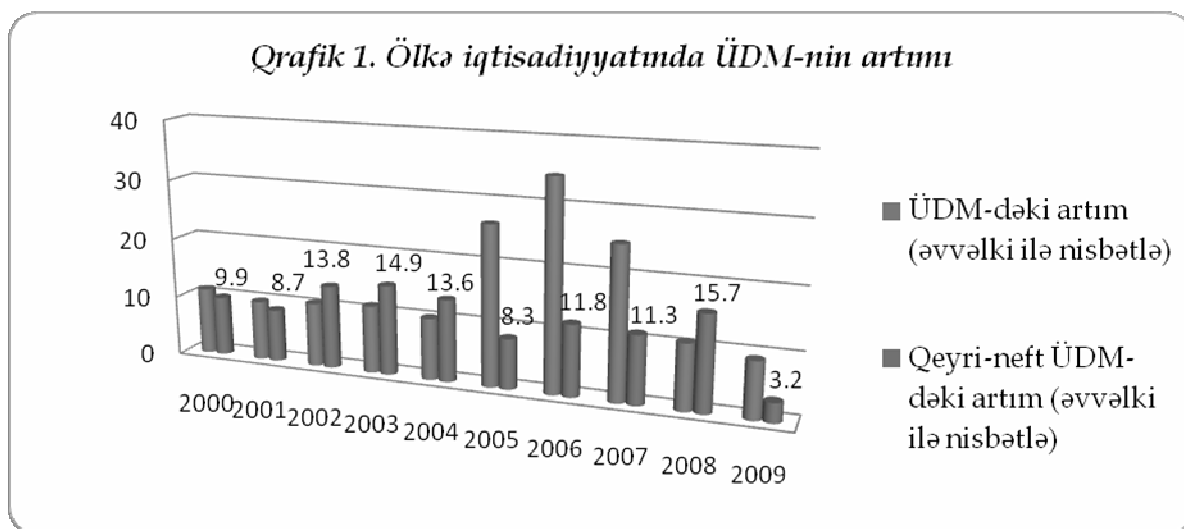

Qeyri-neft sektoruna nəzər saldıqda 6 əsas sahədən ibarət olduğunu görürük. Sxemdə göstərilən bu sahələrin ilk 4-ü (ticarət və sosial xidmətlər, tikinti, rabitə və telekommunikasiya, nəqliyyat sahələri) qeyri-ticari

sahələr olduğundan xarici ticarətdə əhəmiyyət kəsb etmir. Ölkəni xarici ticarətdə qeyri-neft sektorunu kənd təsərrüfatı məhsulları və qeyri-neft sənayesi təmsil edir.

Qeyri-neft sektorunun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu sektorda istehsalın real artım sürəti neft sektoru ilə müqayisədə xarici tələbin tərəddüdlərindən ciddi şəkildə asılı deyildir. Bu sektorda real istehsalın artım dinamikası əsasən cəlb olunmuş investisiyalardan, daxili tələbin dəyişməsinə, ölkədə aparılan struktur və institutsional dəyişikliklərdən daha çox asılıdır.[1]

Araşdırmalara görə, Azərbaycan iqtisadiyyatında neft sektorundan fərqli olaraq qeyri-neft sektorunda istehsalın real artımı zəif inkişaf etməkdədir. Bu xüsusilə neft sektoru ilə müqayisədə həmin sektora daha az xarici investisiyaların cəlb olunması və bu sektorun məhsullarına qarşı xarici tələbin zəif olması ilə əlaqədardır.[2]

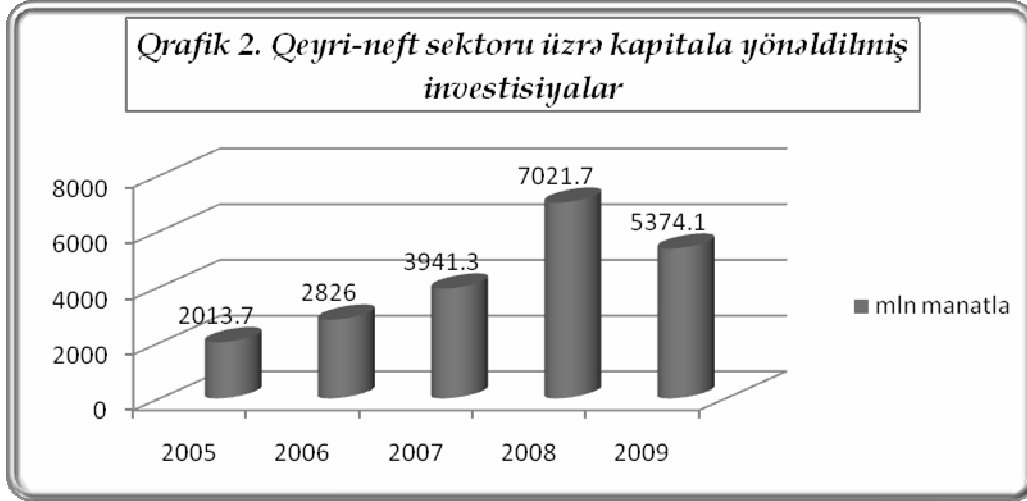
Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqəmləri" statistik məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı qrafikdə diqqət yetirsək görürük ki, ÜDM-nin neftdən asılılığı yüksəkdir. 2005-ci ildən neftin qiymətinin yüksəlməsi ilə ÜDM artım tempi yüksəlmişdir. Amma 2008-ci ildə dünyada baş verən qlobal böhranla əlaqə olaraq neftin qiymətinin düşməsi və bu sektora investisiyanın azalması ilə 2008 və 2009-cu illərdə ÜDM-nin artım

tempi azalmışdır. ÜDM-nin artım tempi qeyri stabildir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun proqnozuna müvafiq olaraq, 2011-cu ildə isə ÜDM-in real artımı 7,6 % təşkil edəcəkdir. Bu 7,6 %-lik ümumi artım zamanı ölkənin neft sektorunun 12 faizlik artımı, qeyri-neft sektorunun isə 4 faizlik artımı proqnozlaşdırılır. [3]

Ümumilikdə isə, 2009-cu il ərzində ölkə iqtisadiyyatında əsas kapitalla yönəldilmiş 7358,7 milyon manatlıq investisiyanın 5374,1 milyon manatı (73,0 faizi) qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür. 2005-2009-cu

illər arasında qeyri-neft sektoru üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların dinamikası isə aşağıdakı diaqramda göstərilirdiyi kimi olmuşdur:

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqəmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektoru bir neçə dəyişikliyə məruz qalmışdır. İstehsalın strukturunda tikinti, kənd təsərrüfatı, rabitə və telekommunikasiya, xidmətlər sektorunun xüsusi çəkisi artmış, sənayenin qeyri-neft sektorunun ümumi istehsalda payı xeyli isə azalmışdır.

Ticarət və sosial xidmət sahələrinin qeyri-neft sektorunda xüsusi çəkisi də artmaqdadır. Əhalinin mal və xidmətlərə istehlak tələbinin artması və bu sahədə kiçik və orta biznes üçün əlverişli şəraitin qurulması ticarət və xidmət sektorunda yüksək inkişafa səbəb olmuşdur.

Xüsusilə, kapitalın özünü ödəmə prosesinin qısamüddətli və riskin aşağı olması bu sektora investisiyanın artmasına və hal-hazırda bazarın artan tələbini kifayət qədər ödəyə biləcək ticarət və infrastrukturun formalaşması üçün şərait meydana gətirmişdir. Ancaq, təklif potensialı yüksəlməsinə baxmayaraq bazar qiymətləri çox yüksəkdir. Kiçik və orta bizneslər üçün şərait olsa da, böyük bizneslər üçün əlverişli şərait yoxdur. Bu səbəbdən böyük biznesli

işlər müəyyən əllərdə cəmlənməkdədir. Bu da qiymət faktorunun birtərəfli olaraq yüksəlməsinə səbəb olur.

Tikinti sahəsində baş verən sıçrayışlı artım infrastruktur layihələrinin artmasıyla yeni yolların çəkilməsi və yeni körpülərin salınması, neft sektoruna cəlb olunan investisiyaların tikinti-quraşdırma işlərinə, lüks yaşayış evlərini tikilməsi, restoran, şadlıq sarayı və hotel və s. binaların tikintisinə olan tələbin artması ilə əlaqədardır.

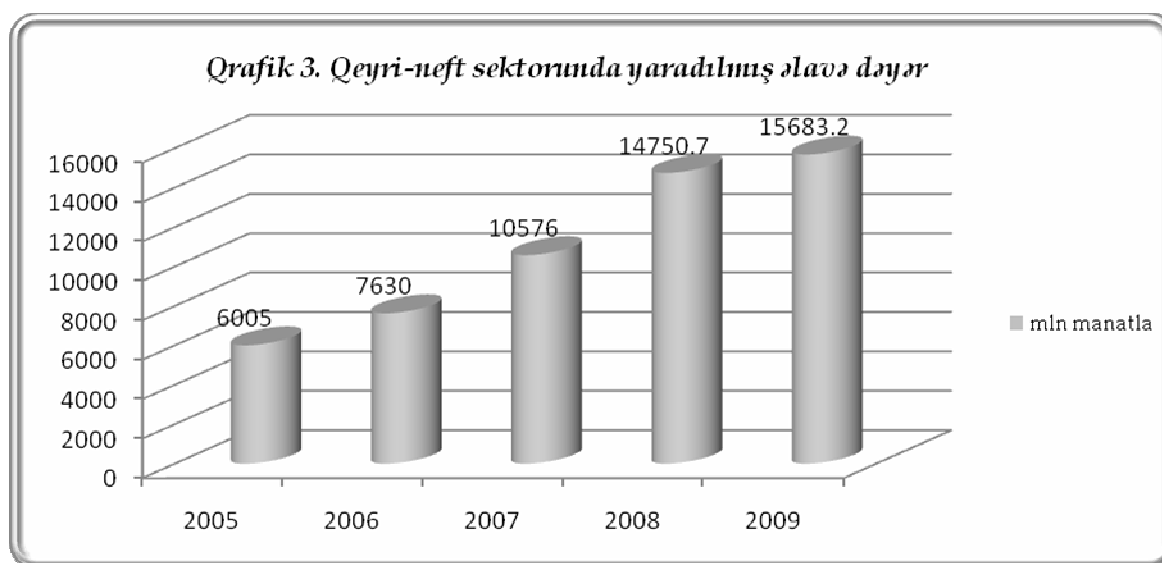
Bu sahədə çox saylı şirkətlərin və onların arasında rəqabətin mövcudluğunu müvafiq bazarda mövcud tələbi kifayət qədər qarşılamaq imkanında olan təklifi təmin etmişdir. Tikinti qeyri-neft sektorunun qeyri-ticari sahəsi olduğundan tikinti bazarında təklif səviyyəsi daxili istehsal potensialından asılıdır. Tikinti bazarında tələbin artan hər bir hissəsi mövcud istehsal potensialından artıq olduqda bazar tələb artıqlığına və bununla qiymətlərin artması ilə reaksiya verir.[4] Bu səbəbdən, hal-hazırda tikinti bazarında qiymətlərin ciddi artımının müşahidə edilməsi tələb potensialının çox yüksək olmasıdır.

2009-cu ildə *telekommunikasiya* və poçt müəssisələri tərəfindən təsərrüfat subyektlərinə və əhaliyə 2008-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 13,1 faiz çox, başqa sözlə 684,2 milyon manatlıq rabitə xidmətləri göstərilməmişdir. İl ərzində əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın 1,9 faizi, yəni 142,2 milyon manatı rabitə sektorunun payına düşmüşdür və ölkənin regionlarında 19 rabitə müəssisəsinin tikintisi başa çatmışdır.[5]

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dövlət orqanlarında istifadəsinin səmərəliliyinin artırılmasının, əhalinin bu orqanlarla əlaqələrində ünsiyyətinin asanlaşdırılmasının və bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasının, ölkədə yaradılan müxtəlif təyinatlı informasiya sistemlərinin qarşılıqlı uzlaşmasının əsasını qoyulmuşdur. Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsi inkişafını davam etdirir. Bu illər ərzində bu sahəyə ümumi investisiya qoyuluşunun həcmi təxminən 500 milyon ABD təşkil etmişdir və bunun 70 faizi xarici investisiyalar olmuşdu. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, daxili investisiyaların həcmi ildən-ilə artmaqdadır. Nəticədə müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən yeni birgə müəssisələr yaradılmışdır. İqtisadiyyatın infrastrukturunu olan *nəqliyyatın* öncül inkişafı nəticəsində 2008-ci ildə

bu sahədə ümumi buraxılışın həcmi 3053,2 milyon manat təşkil edərək, 2003-cü ilin səviyyəsini 2,9 dəfə ötmüşdür. 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə nəqliyyat vasitələri ilə istehlakçılara çatdırılmış yüklərin həcmi 73 milyon ton və ya 66,4% artaraq 183 milyon tona çatmışdır. Son 5 ildə dəmir yolu nəqliyyatında yük daşınması 34,6%, avtomobil nəqliyyatında 48,9%, boru kəməri nəqliyyatında 3,2 dəfə artmışdır.[6] Bundan başqa, bir sıra transmilli nəqliyyat proqramları və layihələri çərçivəsində, o cümlədən TRASECA və Şimal-Cənub beynəlxalq dəhlizlərinin Azərbaycan seqmentində avtomobil magistrallarının tikintisi və yenidənqurulması, regionlarda, xüsusən kənd və dağ rayonlarında yol şəbəkəsinin bərpası və təkmilləşdirilməsi işləri həyata keçirilmişdir.

Dövlət büdcəsinin vəsaiti və xarici kreditlər hesabına həyata keçirilmiş investisiya layihələri nəticəsində yeni avtomagistrallar və respublika əhəmiyyətli avtomobil yolları istifadəyə verilmişdir. Bakı şəhərinin nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi proqramı çərçivəsində bir neçə müxtəlif səviyyəli nəqliyyat qovşaqları və ötürücüləri, piyada keçidləri inşa edilmiş, bir sıra şəhər avtomagistralları yenidən qurulmuşdur.

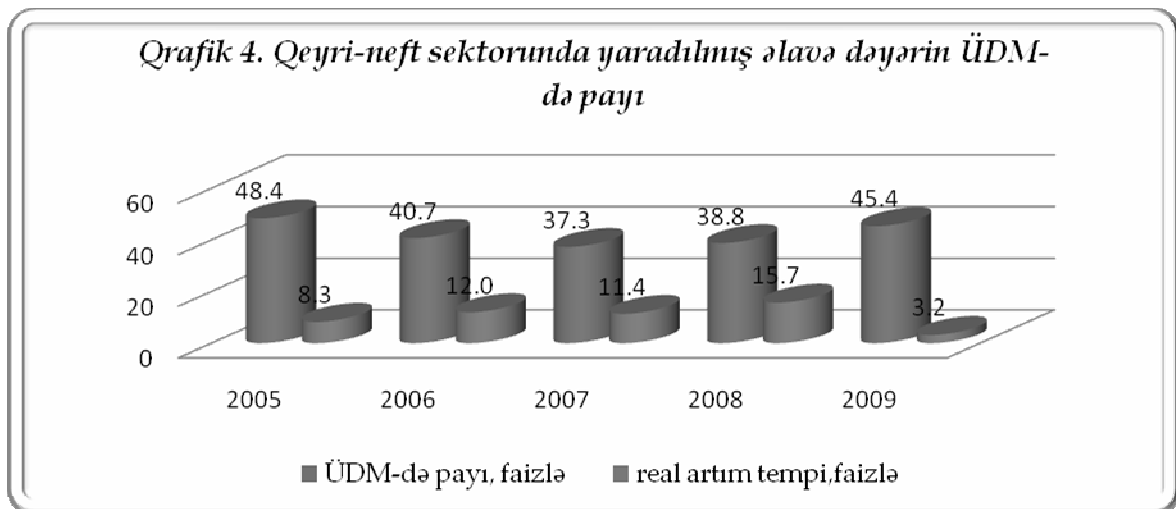
Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqəmləri" statistik məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2009-cu ildə nəqliyyat xidmətlərinin həcmi ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 9,3 faiz artaraq 2263,4 milyon manat təşkil etmişdir. İl ərzində əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın 23,8 faizi, yəni 1749,6 milyon manatı nəqliyyat sektorunun payına düşmüşdür.[7] 2009-cu ildə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin 6,5 faizi *qeyri-neft sənayesinin* payına düşmüşdür. Belə ki, 2009-cu ildə qeyri-neft sənayesi üzrə 1025,2 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır. 2009-cu il ərzində ölkənin regionlarında 71 sənaye müəssisəsinin tikintisi başa çatdırılmış, 92 müəssisənin tikintisi isə davam etdirilmişdir.

Bununla yanaşı, qeyri-neft sektoru üzrə yaradılan əlavə dəyərin həcmi də artmışdır. Qeyri-neft sektoru üzrə yaradılan əlavə dəyərin həcmi bu illər ərzində yuxarıdakı qrafikdə göstərildiyi kimi dəyişmişdir.

2009-cu ildə ÜDM-in 15,7 milyard manatlıq hissəsi, yəni 45,4%-i qeyri-neft sahələrinin payına düşmüşdür. 2005-2009-cu illər ərzində qeyri-neft sektorunda davamlı olaraq iqtisadi artım qeydə alınmışdır. Sadəcə olaraq 2009-cu ildə artım tempi azalmışdır. Bu azalışın səbəb isə qlobal maliyyə böhranı olmuşdur. 2007-ci ilə qədər dünya bazarında neftin qiymətinin yüksəlməsi ilə ölkənin ÜDM-də neft sektorunun payı yüksəlmişdir. Əksinə olaraq isə neftin dünya bazarında bahalaşmasıyla, ölkə iqtisadiyyatında da qeyri-neft sektorunun payı azalmışdır. Lakin 2008-ci il meydana çıxan qlobal maliyyə böhranı ilə neft sektorun ÜDM-dəki payı azalmışdır.

2005-2009-cu illər arasında qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi və real artım tempi aşağıdakı kimidir.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqəmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Kənd təsərrüfatı qeyri neft sektorunun prioritet sahəsi hesab olunur. Bu sahə ölkədə istehlak tələbinin əsas komponenti olan ərzaq məhsullarının bilavasitə və dolaylı olaraq təklifini təmin edir. Son illərdə kənd təsərrüfatının məhsullarının genişlənməsi üçün şəraitlər artmışdır. Lakin, daxili bazarda olan xarici məhsullarla rəqabətin, habelə məhsuldarlığın aşağı olması kənd təsərrüfatı istehsalatının stimullaşmasına im-

kan vermir. Xüsusilə, bu sahəyə investisiya axınının az olması bu sahədə istehsal riskinin yüksək olmasıyla əlaqədardır. 2009-cu ildə kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı üzrə yaradılmış əlavə dəyər faktiki qiymətlərlə 2320,6 milyon manat olmuş və 2008-ci illə müqayisədə 3,5 faiz artmışdır. Bu dövrdə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın 3,5 faizi, yəni 254,0 milyon manatı kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrü-

fatı sektorunun payına düşmüşdür.[8] Bu il ərzində ölkənin regionlarında 25 kənd təsərrüfatı müəssisəsi tikilib istifadəyə verilmişdir və tikinti sektorunda 2562,2 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır. İl ərzində əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın 0,4 faizi, yəni 31,3 milyon manatı tikinti sektorunun payına düşmüşdür ki, bu da ötən ilin müvafiq göstəricisindən müqayisəli qiymətlərlə 3,0 dəfə çoxdur. Regionların inkişaf proqramı çərçivəsində kənd təsərrüfatına dövlətin maliyyə dəstəyi olmasına baxmayaraq, bu sahədəki xərclər azalmamış və onun rəqabət qabiliyyəti istənilən səviyyəyə yüksəlməmiş və bununla ölkə ixracatında kənd təsərrüfatı məhsullarının payı kiçik yer tutmaqda davam edir.

Hal-hazırda əsas problemlərdən biri də bu sahədə effektiv aqroservis sisteminin olmasıdır.

Xarici ticarətdə qeyri neft sektoru

Yüksək ixracat potensialına sahib olmasına baxmayaraq qeyri-neft sektoru ölkə iqtisadiyyatında cəmi 5 %-lik paya sahibdir və bu sahənin real imkanlarına qətiyyənlə adekvat deyil. Heç bir qeyri-neft sektoru sahəsinin ixracatdakı xüsusi çəkisi 1 %-ə çatmır, halbuki vaxtilə kimya, maşınqayırma, toxuculuq və aqrar sahənin əhəmiyyətli çəkisi olmuşdur. Bu səbəbdəndir ki, xarici ticarət dövriyyəsi qlobal böhran və ona müvafiq olaraq neftin qiymətinin aşağı düşməsi səbəbindən azalmışdır.

Cədvəl 1. 2008-ci ildə mal qrupları üzrə xarici ticarət dövriyyəsi

Qrupların adı	İdxal, min ABŞ dollar	%	İxrac, min ABŞ dollar	%
Cəmi	7163470.3	100	47756229.4	100
Diri heyvanlar və heyvandarlıq məhsulları	51518.5	0.7	1223	0
Bitki mənşəli məhsullar	519545.8	7.3	252089.9	0.5
Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	73519.5	1	123422.2	0.3
Hazır yeyinti məhsulları, alkoqollu və alkoqolsuz içkilər, sirkə, tütün	485961.5	6.8	156236.7	0.3
Mineral məhsullar	336431.2	4.7	46369752.4	97.1
Kimya sənayesi məhsulları	437020.7	6.1	107627.3	0.2
Plastik kütlələr, kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar	240182.4	3.4	123781.2	0.3
Gön-dəri xammalı, xəz, onlardan hazırlanmış məmulatlar	2647.9	0	10589.8	0
Oduncaq, mantar, onlardan hazırlanan məmulatlar	84279.2	1.2	1944.3	0
Kağız kütləsi, kağız və karton, onlardan hazırlanmış məmulatlar	131826.9	1.8	3078.2	0
Toxuculuq materialları və məmulatları	59277.6	0.8	44019.7	0.1
Ayaqqabı, baş geyimi, çətir, əsa, süni güllər	10133.2	0.1	64.9	0
Daş, gips, sement, asbest, keramika və şüşə məmulatları	172894.4	2.4	4989.4	0
Mirvari, qiymətli daş və metal məmulatları	7699.7	0.1	88.2	0
Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanmış məmulatlar	762842.9	10.6	363556.4	0.8
Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar	2207552.6	30.8	46186.8	0.1
Quru, hava və su nəqliyyatı vasitələri	1216302.7	17	130472.8	0.3
Cihazlar və aparatlar, tibb və musiqi alətləri	230046.6	3.2	3648.8	0
Müxtəlif sənaye malları	108949.3	1.5	9632.2	0
İncəsənət əsərləri və antikvarlar	7.5	0	183.8	0

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqəmlərləri", 2009-cu il
Yuxarıdakı cədvəldən də göründüyü kimi ölkə ixracatında əsas yeri mineral məhsulların ixracı ümumi ixracatın 97.1 %-ni təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının mineral

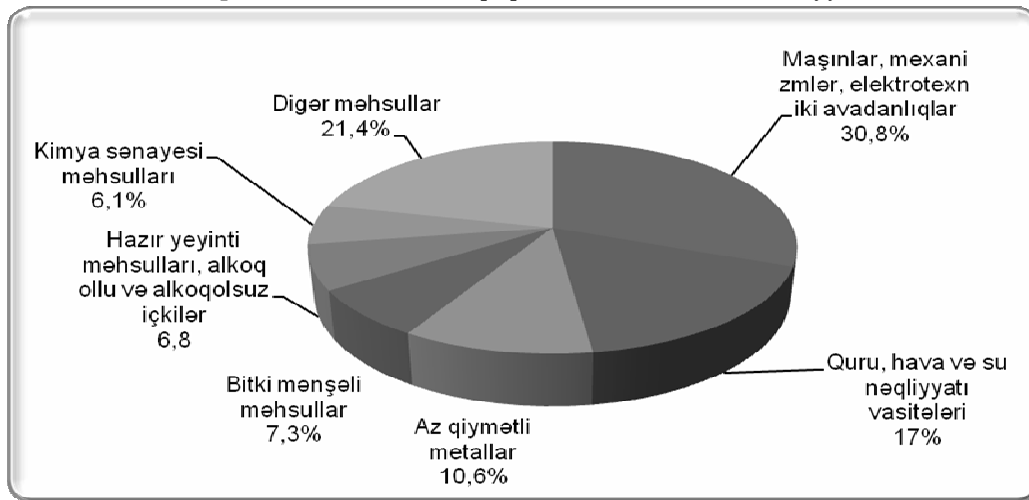
məhsul siyahısında isə əsas yeri neft və neft məhsulları tutmaqdadır. Bununla ixracatda qeyri-neft sektoru 3 %-dən az paya sahibdir.

Bir çox iqtisadçıların fikirlərinə əsasən qeyri-neft sektorunun istehsalında, idxalat və ixracatında bir sıra problemlər mövcuddur. İqtisadçı Vahid Əhmədovun fikrinə görə "Hökumət qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməlidir. Azərbaycanın yeganə çıxış yolu budur. Amma bu azmış kimi qeyri-neft sektorunun istehsal etdiyi məhsullar bir çox hallarda standart və keyfiyyətə özünün dünyadakı analoqları ilə rəqabətə girə bilmir. İdxal olunan və Azərbaycanda analoqu olan məhsullar ucuz ba-

şa gəldiyindən istehlakçılar onu almağa üstünlük verirlər. Eyni zamanda iş adamları həmin məhsulları ölkədə istehsal etmək əvəzinə onların idxalı və ticarəti ilə məşğul olurlar." [9]

Cədvəl 2.1.1.-ə diqqət yetirsək, ölkə idxalatında isə əsas yeri maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, quru, hava və su nəqliyyatı vasitələri, az qiymətli metallar və onlardan hazırlanmış məmulatlar tutmaqdadır.

Diagram 1. 2008-ci ildə mal qrupları üzrə xarici ticarət dövriyyəsi

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqəmləri" statistik məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ümumi olaraq 2009-cu il ərzində qeyri-neft sektorunun ixracatının stimullaşdırılması istiqamətində iqtisadi islahatlar davam etdirilmişdir. Bu sahəyə kreditlərin həcmi illər keçdikcə artmaqdadır, sadəcə 2009-cu ildə 2008-ci ilə nisbətən biraz geriləmə yaşanmışdır.

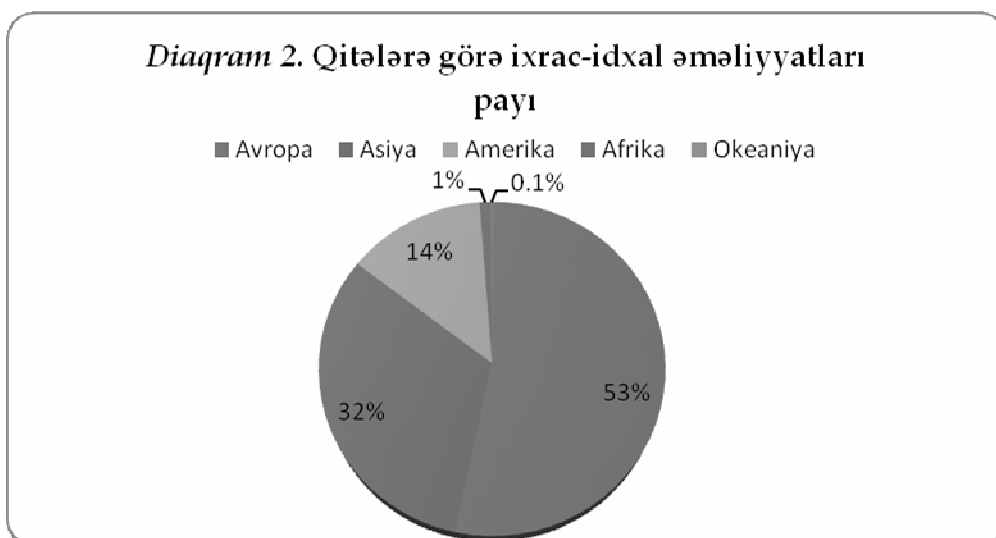
Qeyri-neft sektorunda özəl müəssisələrin fəaliyyətinə dəstəyin verilməsi zəifdir. Bunun üçün özəl sektorun inkişafını təşviq edən və rəqabət mühitini təkmilləşdirən institutlara diqqətin artırılması zəruridir. Ölkə idxaldan asılılığın maksimum dərəcədə azaldılması, gündəlik tələbat malları ilə özünü təmin etmək üçün qeyri-neft sənayesində rəqabətə davamlı sənaye məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi lazımdır. Ölkənin ixrac qabiliyyətinin diversifikasi-

yalaşdırılması, həmçinin yerli resurs və xammalla işləyən, eəlcə də ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən böyük sənaye komplekslərinin yaradılmasına təşviqlər azdır. Bunun üçün biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması, xarici və yerli investisiyaların həcmünün artırılması, ölkə sahibkarları üçün tədris və maarifləndirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi lazımdır.

Xarici ticarət dövriyyəsi 27.6 mlrd. \$ təşkil etmiş və xarici ticarət balansı 14.6 mlrd. \$ məbləğində müsbət saldo ilə nəticələnmişdir. 2009-cu ildə Azərbaycanın dünyanın 140-dək dövləti ilə ticarət əlaqələri olmuşdur. [10]

Ölkənin qitələrə görə ixrac-idxal əməliyyatları aşağıdakı kimidir:

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqəmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ölkə xarici ticarətində qitələrə görə ilk yerdə Avropa dayanmaqdadır. Bu da Azərbaycan neftini Avropada satılmasıdır. Ən az isə Afrika və okeaniya ilə xarici ticarət əlaqələri mövcuddur. Xarici ticarətin 10.4%-i MDB üzvü olan dövlətlərin, 89.6%-i isə digər xarici dövlətlərin payına düşür. Dövlətimizin İtaliya, ABŞ, Fransa, İsrail, Türkiyə, Rusiya, Tayvan, İndoneziya, Kanada və Birləşmiş Krallıq ilə daha intensiv ticarət əlaqələri olmuşdur. (Ümumi ticarətdə bu ölkələrin payı 69.8% təşkil etmişdir)

Azərbaycan Respublikasının 2009-cu ildə xarici ticarət üzrə əsas tərəf müqabilləri aşağıdakı cədvəldəki kimidir.

Cədvəldən də göründüyü kimi ölkənin xarici ticarətində ölkələr olaraq ilk 5 yeri İtaliya, ABŞ, Fransa, İsrail və Türkiyədir. 2009-cu ildə əmtəə ixracı 21.1 mlrd. \$ təşkil etmişdir. İxrac olunmuş malların strukturunda neft məhsullarının payı 90.7% olmuşdur. Xarici dövlətlərə 19.1 mlrd. \$ neft məhsulları ixrac olunmuş, ixrac olunmuş neft məhsullarının 1195.7 mln. \$-ı neft emalı məhsullarının, 17.9 mlrd. \$-ı isə xam neftin ixracının payına düşür. İxrac olunmuş xam neftin 16.8 mlrd. \$ Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) tərəfin-

dən hasil olunmuş neftin ümumi dəyəridir. İxrac olunmuş ümumi xam neftin 1.1 mlrd. \$ isə digər müəssisələr tərəfindən xaricə göndərilmişdir ki, bunun da 200.7 mln. \$ Şahdəniz yatağından hasil edilmiş kondensatın, 913.5 mln. \$ isə ARDNŞ-nin payına düşür.

Cədvəl 2. 2009-cu ildə xarici ticarət üzrə əsas tərəf müqabilləri (mln. \$)

	Əmtəə dövriyyəsi	İxrac	İdxal	Saldo
İtaliya	5484	5355	129	5226
ABŞ	3001	2754	247	2507
Fransa	1913	1773	140	1633
İsrail	1865	1784	81	1703
Türkiyə	1730	829	901	-72
Rusiya Federasiyası	1621	652	969	-317
Tayvan	1047	1037	10	1027
İndoneziya	961	957	4	953
Kanada	858	849	9	840
Birləşmiş Krallıq	803	524	279	245
başqaları	8328	4583	3745	838
Cəmi	27611	21097	6514	14583
O cümlədən:				
MDB dövlətləri	2873	1095	1778	-683
Digər dövlətlər	24738	20002	4736	15266

Mənbə: ARMB nəşri, "Statistik bülleten, N.1 (119)", 1/2010

Cədvəl 3. İxracın strukturu

	2008-ci il		2009-cu il	
	Məbləğ (mln.\$)	Xüsusi çəkisi (%-lə)	Məbləğ (mln.\$)	Xüsusi çəkisi (%-lə)
İxrac - cəmi	30586.4	100.0	21096.8	100.0
o cümlədən:				
1. Yanacaq-xammal məhsulları	29098.9	95,1	19385.3	91,9
neft məhsulları	28468.6	93,1	19137.5	90,7
digər xammal	630,3	2,0	247,8	1,2
2. Maşın və avadanlıq	203.5	0,7	257.0	1,2
3. İstehlak malları	581.2	1,9	594.3	2,8
4. Digər mallar	702.8	2,3	860.2	4,1
təbii qaz	674,4	2,2	832.0	3,9

Mənbə: ARMB nəşri, "Statistik bülleten, N.1 (119)", 1/2010

İdxalın strukturunda xarici investisiyalar hesabına gətirilmiş maşın-avadanlıqların və malların xüsusi çəkisi 11.9% təşkil edərək 773.3 mln. \$ olmuşdur. Bunun 52%-ni beynəlxalq neft-qaz kontraktları çərçivəsində istifadə olunmuş investisiyalar hesabına idxal edilmiş mallar təşkil edir. Bundan başqa ölkəyə ümumi məbləği 3153.6 mln. \$ olan istehsal təyinatlı maşın-avadanlıq, kimya, qara və əlvan metal məhsulları da gətirilmişdir.[11]

Cədvəl 4. İdxalın strukturu

	2008-ci il		2009-cu il	
	Məbləğ (mln.\$)	Xüsusi çəkisi (%-lə)	Məbləğ (mln.\$)	Xüsusi çəkisi (%-lə)
İdxal - cəmi	7574,7	100,0	6513,9	100,0
o cümlədən:				
1. İstehlak malları	3020.3	39.9	2587.0	39.7
ərzaq məhsulları	1042.8	13,8	826.7	12,7
digərləri	1977.5	26,1	1760.3	27,0
2. İnvestisiya yönümlü mallar	912.8	12,0	773.3	11,9
beynəlxalq neft-qaz konsorsiumları	717.7	9,5	402.2	6,2
digərləri	195.1	2,5	371,1	5,7
3. Digər mallar	3641,6	48,1	3153,6	48,4

Mənbə: ARMB nəşri, "Statistik bülleten, N.1 (119)", 1/2010

Bu dövr ərzində əmtəə idxalı 6.5 mlrd. \$ təşkil etmişdir. İstehlak mallarının idxalı-

nın ümumi dəyəri isə 2.6 mlrd. \$ olmuş, bunun da 826.7 mln. \$-ı ərzaq məhsullarının payına düşür.

Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun həm idxal, həm də ixrac əməliyyatlarına təsir edən amillər olduqca fərqlidir.

Bu mühüm amillərdən biri idxal mallarına qarşı tətbiq olunan orta gömrük rüsumunun dərəcələridir. İxracatımızda özəl sektorun payının az dərəcəli olmasının ciddi səbəblərə vardır. Özəl sektor Azərbaycanın ixracat prosesində az, idxalda isə daha çox paya malikdir. Xarici ticarət sahəsində aparılmış islahatlara baxmayaraq, daha çox sahibkarın xarici ticarətdə iştirakının təşviq olunması üçün ixrac və idxal prosedurlarının daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Mürəkkəb və uzun sürən idxal-ixrac prosedurları sahibkarlar üçün problem yaradır. Belə ki, hər hansı bir idxal-ixrac əməliyyatını aparmaq üçün sahibkarlar çoxsaylı sənədlərin toplanmasından və muxtəlif dövlət orqanları ilə əlaqə saxlamaqdan ibarət olan mürəkkəb prosesdən kecmək məcburiyyətində qalırlar. Bundan başqa nəzarət orqanlarında inzibati əngəllər mövcuddur ki, bu da sahibkarların idxal-ixrac əməliyyatlarında üzləşdikləri çətinlikləri daha da mürəkkəbləşdirir.

Azərbaycanda xammal və yarı emal edilmiş məhsullar üzrə tariflər (9%) tam emal edilmiş məhsullar üzrə tariflərdən yüksəkdir. Qanuna riayət edən şirkətlər, idxal edilmiş malın (xammal və yarım fabrikatların) nə zaman istifadə ediləcəyindən asılı olmayaraq mal Azərbaycanın gömrük ərazisinə keçdiyi zaman ƏDV və gömrük rüsumlarını ödəməlidir.

Ödənilmiş rüsumların qaytarılması üçün effektiv prosedur olmadığına və ƏDV-nin geri qaytarılması prosesi çox mürəkkəb olduğuna; və idxal edilmiş malların müvəqqəti saxlanması üçün sərbəst gömrük an-

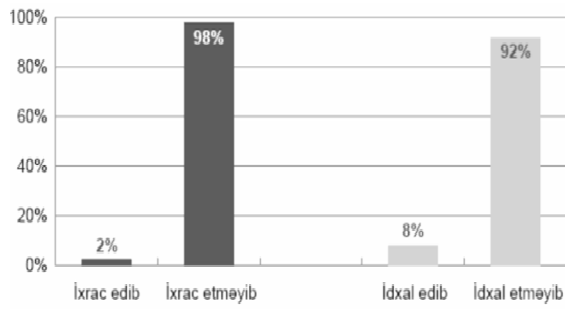
barları olmadığına görə, sahibkarların əksəriyyəti xammal və yarım fabrikatların idxalından çəkinir. Səbəb isə idxal olunmuş xammal və yarım fabrikatların istifadəsi ilə istehsal olunmuş son məhsulun qiymətinin idxal olunmuş eyni tipli tam emal edilmiş məhsulun qiymətindən baha olacağı ehtimalıdır. Bu isə nəticə etibarlı ilə qanun çərçivəsində çalışan sahibkarların xarici ticarətlə məşğul olmaq stimullarını azaldır.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarətdə iştirakının artırılması həm ixrac həm də idxal nöqtəyi-nəzərindən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu, xammalla müqayisədə emal olunmuş malların ixracını artırır, digər tərəfdən isə, Azərbaycan bazarına daxil olması mümkün olmayan, yaxud da məhdud kəmiyyət və keyfiyyətdə daxil olan malların ölkəyə gətirilməsi zamanı meydana çıxan çətinlikləri aradan qaldıra bilər.

Dövlətin xarici ticarətin dəstəklənməsinə və liberallaşdırılmasına yönəldilmiş səylərinə baxmayaraq IFC-in apardığı sorğu göstərmişdir ki, KOM-ların və fərdi sahibkarların xarici ticarətdə iştirakı nisbətən aşağı səviyyədə qalmaqdadır.

Aşağıdakı diaqramdan göründüyü kimi, KOM-ların və fərdi sahibkarların 98 faizi hər hansı ixrac, 92 faizi isə idxal əməliyyatı aparmamışdır. IFC sorğusu nəticələrinə görə 2009-cu il ərzində idxal və ya ixrac əməliyyatları aparmamış FS və KOM-ların faizi aşağıdakı kimidir:

Diaqram 3: IFC sorğusu: sorğunun nəticələrinə görə 2009-cu il ərzində idxal və ya ixrac əməliyyatları aparmamış FS və KOM-ların faizi

Xərclərin, sənədləşdirmə və vaxt baxımından mürəkkəb prosedurların mövcud olması nəticəsində Azərbaycan 2009-cu il üzrə "Doing Business" hesabatında xarici ticarət üzrə 174-cü yeri tutmuşdur. [12]

Xarici ticarətdə yüksək xərclər idxal zamanı meydana çıxan ən ciddi problemlərdən biridir. İdxal zamanı sahibkarların çəkdiyi ən yüksək rəsmi xərc ƏDV ödənişləri, idxal tarifləri, gömrük rəsmiləşdirilməsi haqqı və nəqliyyat xərcləridir. İdxal icazələrinin, sertifikatların alınması, sanitariya nəzarətindən keçmə, malların gömrük anbarlarında saxlanması xərcləri yuxarıdakılara nisbətən kifayət qədər aşağıdır.

Bununla belə, sorğu iştirakçılarının 45 faizi dəmir yolu nəzarətini idxal zamanı ciddi problemlərdən biri olduğunu qeyd etmişlər. Bu fakt onu göstərir ki, sahibkarların dəmir yolu ilə daşımalar zamanı çəkdikləri xərclər onların mallarının ümumi nəqliyyat xərclərinə təsir edən ən ciddi amillərdəndir.

Malların idxalı zamanı sahibkarlar əlavə ödənişlər də etməlidirlər ki, bu da, bəzi hallarda xərcləri xeyli artırır. Belə əlavə xərclər həmçinin idxal razılıqlarının alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, standartlaşdırma işləri, malların gömrük anbarlarında saxlanması, ƏDV ödənişləri, gömrük rüsumlarının ödənilməsi zamanı pulun köçürülməsi, nəqliyyat və digər məsələlərlə əlaqədar meydana çıxır.

Xarici ticarətdə qeyri-neft sektorunu inkişaf üçün ÜTT-ə üzvlük xüsusi üstünlüklər yaradır. Belə ki, ölkə ixrac etdiyi mal və xidmətlər dünyada 150-dən artıq ölkənin bazarlarına etibarlı və heç bir ayrı-seçkiliklə üzləşmədən daxil olma imkanı əldə edəcək; iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək məqsədilə dünya bazarında rəqabətə davamlı məhsulların inkişafı üçün əlverişli mühit yaradılacaqdır; ölkəyə investisiyaların cəlbə, ticarət dövriyyəsinin artması, iş yerlərinin açılması hesabına ma-

liyyə aktivlərinin artırılmasına nail oluna-
caq; Azərbaycan ticarət tərəfdaşları arasın-
da yarana biləcək hər hansı bir hadisənin,
ticarət münaqişələrinin həlli yollarının əda-
lətli mexanizmlər vasitəsilə həlli imkanı qa-
zanacaq; ən əsası isə, ölkənin istər qanun-
vericilik, istərsə də institusional əsaslarının
müasirləşdirilməsi və sabitləşdirilməsi sa-
həsində islahatlar sürətlənəcəkdir.

Nəticə

Xarici ticarətdə qeyri-neft sektorunun pa-
yının artırılması üçün aşağıdakı vəzifələrin
reallaşdırılması məqsədə uyğundur:

- Müasir texnologiyaların tətbiqi əsasın-
da qeyri-neft sektorunun tarazlı inkişafına
və ixrac potensialının artırılmasına
nail olunmalı;
- Təbii sərvətlərdən və əmək resurslarından
səmərəli şəkildə istifadə etməklə
sənayenin davamlı inkişafı təmin etmək;
- Rəqabətə davamlı, ixrac yönümlü və
dünya standartlarına cavab verən sənaye
məhsulları istehsalını həyata keçirmək;
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət İn-
vestisiya Proqramı (2009-2012) dəqiq və
həssaslıqla həyata keçirmək;
- Yerli xammalla işləyən emal müəssisə-
lərinin inkişafına diqqət artırılmalı;
- Orta və kiçik emal müəssisələrinin fəa-
liyyətinə hərtərəfli kömək göstərmək;
- Qeyri-neft sektoruna xarici sərmayələ-
rin cəlb edilməsi stimullaşdırmaq;
- Əlavə investisiyaların cəlb edilməsi məq-
sədilə biznes mühiti daha da yaxşılaş-
dırılmalı;
- Xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye şəhər-
ciyinin və biznes-tədris mərkəzlərinin
yaradılması yönündə tədbirlər görmək;
- Müasir texnologiyalar istehsal edən
müəssisələrin sayının artırılmasına nail
olmaq;
- Geniş tələbatı ödəmək üçün istehsal
təyinatlı müəssisələrin qurulmasını təş-
viq etmək;
- Xidmət sahələrinin daha da genişləndi-
rilməsi və beynəlxalq standartlara uy-
ğunlaşdırılması sahəsində tədbirlər da-
vam etdirmək;
- İqtisadiyyatın ən perspektivli sahələrindən
olan turizmin hərtərəfli inkişafına
zəruri dəstək göstərməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. U. Fasano, *"Fiscal expenditure policy and non-oil economic growth: Evidence from GCC Countries"*, IMF, 2001, s.231
2. E. Vəliyev, "Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafının makroiqtisadi predmentləri", AMEA Məqələrlər toplusu, II Buraxılış, Bakı, 2005, s. 575
3. *"2008-ci ilin yekunları üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı: əsas meyllər və xüsusiyyətlər"*, www.atib.az/Domains/atib/.../Iqtisadi_hesabat_-_2008.pdf , 30 mart 2010
4. D. Vəliyev, *"Azərbaycanın Qlobal İqtisadiyyata İntegrasiyası"*, Adiloğlu nəşriyyatı, Bakı, 2008. s. 192
5. *"Neft və neft məhsullarının girovuna çevrilmiş iqtisadiyyat"*, <http://modern.az/articles/1855/1,08> dekabr 2009
6. A.Nadirov və başqaları, *"Azərbaycan İqtisadiyyatı"*, Elm nəşriyyatı, Bakı, 2003
7. Qubad İbadoğlu, *"Neft və Yoxsulluq, Neft Sazişləri Şəffaflıq İçində"*, PPMC Nəşri, Bakı, 2006
8. Nəsim Nəsimli, *"Azərbaycanın Geopolitikası və Neft"*, Xəzər Universiteti Mətbəəsi, Bakı, 2000
9. Osman Nuri Aras, *"Azərbaycan Ekonomisi və Yatırım İmkanları"*, TÜSAİB yayınları, Bakı, 2005
10. Osman Nuri Aras, Elçin Süleymanov *"Azərbaycan İqtisadiyyatı"* Bakı, 2010
11. Elçin Süleymanov, Ayaz Zeynalov *"Qlobal maliyyə böhranının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri"* "Journal of Qafqaz University" 2009 Number 28
12. Osman Nuri Aras, Elçin Süleymanov *"Azərbaycan İqtisadiyyatı"* Bakı, 2010